

УДК 37.016
ББК 74.263
Д18

Даніліна І. В.

Д18 Навчальні проекти в початковій школі. 4 клас. — Х. : Вид. група «Основа», 2016. — 167, [1] с. — (Серія «Проектна діяльність»).

ISBN 978-617-00-2811-2.

Посібник містить докладні матеріали щодо підготовки та проведення проектної діяльності та впровадження проектних технологій у практику роботи початкової школи.

Запропоновані розробки презентацій різноманітних за тематикою навчальних проектів у 4-му класі з української мови, математики, природознавства, трудового навчання, курсів «Я у світі» та «Основи здоров'я», складені відповідно до вимог навчальної програми для ЗНЗ з українською мовою навчання (у редакції 2014 р.) та матеріалів сучасних підручників.

У додатку подані шаблони для копіювання.

Для вчителів початкової школи.

УДК 37.016

ББК 74.263

Навчальне видання

Серія «Проектна діяльність»

ДАНІЛІНА Інна Володимирівна

НАВЧАЛЬНІ ПРОЕКТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ. 4 КЛАС

Головний редактор *Ю. Є. Бардакова*

Редактор *О. В. Грабар*

Відповідальний за видання *Ю. М. Афанасенко*

Технічний редактор *О. В. Лебедєва*

Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 19.07.2016. Формат 84×108/16.

Папір газет. Друк офсет. Гарнітура Шкільна.

Ум. друк. арк. 5,5. Замовлення № 16-07/18-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»

61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66

тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

ISBN 978-617-00-2811-2

© Даніліна І. В., 2016

© Корягін В. О., дизайн обкладинки, 2016

© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2016

ЗМІСТ

Передмова	4
Українська мова	7
Проект «Наші друзі — словники»	7
Проект «Цікава професія — редактор!» (робота з деформованими текстами)	20
Літературне читання	27
Проект «Міфи про створення світу і людей»	27
Математика	45
Проект «Математика — королева всіх наук» (складання збірки цікавих завдань для розумників)	45
Природознавство	61
Проект «Чому ліси називають “легенями планети”»	61
Проект «Мандрівка просторами Всесвіту, про яку ти мрієш»	73
Я у світі	91
Проект «Уявні подорожі до інших країн»	91
Трудове навчання	114
Проект «Виготовлення композицій силуетів героїв казок у техніці витинанки»	114
Основи здоров'я	122
Проект «Формування корисної звички»	122
Проект «Здоров'я — всьому голова»	133
Додаток	149
Шаблони для копіювання	149
Література та Інтернет-ресурси	168

ПЕРЕДМОВА

Проектна діяльність — одна з найперспективніших складових освітнього процесу, адже вона створює умови для творчого саморозвитку та самореалізації учнів, формує всі необхідні життєві компетенції, зокрема: полікультурні, мовленнєві, інформаційні, політичні та соціальні. Самостійне здобування знань, їхня систематизація, можливість орієнтуватися в інформаційному просторі, бачити проблему й ухвалювати рішення відбувається саме через метод проекту.

Використання проектної технології у початковій школі має свою специфіку: слід враховувати вікові та психологічні особливості учнів. Усі етапи проектної діяльності мають ретельно контролюватися вчителями, оскільки і теоретичних, і практичних знань та вмій у молодших школярів ще замало. Проект для початкової школи здебільшого мають бути короткотривалими.

Залучення молодших школярів до проектної роботи сприяє формуванню в них таких *компетентностей*:

- уміння працювати в колективі;
- уміння розділяти відповідальність;
- уміння аналізувати результати діяльності;
- уміння почуватися членом команди;
- навички аналітичного погляду на інформацію;
- здатність до адекватної самооцінки.

Проект — це індивідуальна, частіше групова або колективна діяльність школярів, спрямована на створення певного унікального кінцевого продукту. Проект розглядають як «п'ять П»: проблема, планування, пошук інформації, продукт, презентація.

Шосте «П» проекту — його портфоліо, тобто папка, у яку зібрані всі робочі матеріали (*чернетки, плани, звіти тощо*).

Робота у проекті розпочинається із чіткого формулювання мети проекту, завдань та планування дій.

Найбільш важливою частиною плану є покрокове розроблення проекту, в якому зазначений перелік конкретних дій з указівкою виходів, термінів, відповідальних.

Обирається форма проектної діяльності: індивідуальна, групова, колективна.

Робота у проекті передбачає пошук інформації, що потім буде оброблятися, систематизуватися, узагальнюватися, адаптуватися для подальшого використання.

Результатом роботи над проектом є певний кінцевий продукт, зокрема: газета, книга, листівка, виставка малюнків, колективне панно, твір, комп'ютерна презентація, стаття у газету, реклама, віртуальний музей, фотоальбом, збірка власних творів, вистава, свято, концерт, рольова гра, екскурсія, тематична міні-збірка, сценка, дослідницька робота тощо.

Робота у проекті завершується презентацією його кінцевого продукту.

Основні етапи роботи у проекті

I ЕТАП — ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ

Учитель повідомляє учням тему, мету, кінцевий продукт проекту, завдання, план роботи. Усе це обговорюється в класі, учні вносять свої пропозиції.

II ЕТАП — ПІДГОТОВЧИЙ

Учні збирають матеріал, ознайомлюються з навчальною інформацією, виконують тренувальні вправи.

III ЕТАП — ПРОЕКТНА РОБОТА

Учні проектують «макет», опрацьовують зібрану інформацію, коригують її. На цьому етапі учні звертаються до довідників, словників, до вчителя для отримання додаткової інформації.

IV ЕТАП — ОФОРМЛЮВАЛЬНИЙ

На цьому етапі учні остаточно оформлюють кінцевий продукт (*малювання, складання, розфарбовування, оформлення презентації тощо*). Це може відбуватися як у школі, так і вдома.

V ЕТАП — ПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОЕКТУ

Учні розповідають про свою роботу в проекті, демонструють кінцевий продукт, захищають ідею, зміст, відповідають на запитання опонентів.

VI ЕТАП — ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ

На цьому етапі вчитель (*координатор проекту*) та учні (*учасники проекту*) аналізують виконану роботу, виявляють її переваги та недоліки, оцінюють свою участь у проекті, складають плани на майбутнє.

Типи проектів

В основу типології проектів можна покласти різні ознаки. Наприклад, *залежно від кількості учасників*, проекти можуть бути індивідуальними, груповими (2–6 осіб), колективними; *залежно від часу, витраченого на реалізацію*, проекти можуть бути короткотривалими (1–3 уроки), середньої тривалості (до місяця), довготривалими (кілька місяців). *За тематичною спрямованістю* проекти є різноманітними: мовні, екологічні, етнографічні, країнознавчі, правові, соціологічні тощо. Не завжди легко визначити тип проекту за тематичною спрямованістю, адже більшість із них за своєю сутністю є міждисциплінарними.

Частіше тип проекту визначають *за характером провідної діяльності*. Розглянемо такі основні типи проектів: дослідницькі, інформаційні, творчі, ігрові, практичні (*практично орієнтовані*).

- Дослідницькі проекти. Змістом проекту є дослідження певних явищ та процесів. Дослідницькі проекти потребують добре обміркованої структури, визначеної мети, актуальності предмета дослідження, продуманості методів. Вони повністю підпорядковані логіці дослідження і мають відповідну структуру: визначення теми дослідження, аргументація її актуальності, визначення предмета й об'єкта, завдань і методів, висунання гіпотез розв'язання проблеми та окреслення шляхів її розв'язання.
- Інформаційні проекти спрямовані на збирання даних про певний об'єкт або явище. Вони передбачають ознайомлення учасників з інформацією, її аналіз та узагальнення фактів, призначених для широкої аудиторії. Такі проекти часто інтегруються в дослідницькі та стають їхньою органічною частиною.
- Творчі проекти не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників. Вона розвивається, підпорядковується кінцевому результату, прийнятій групою логіці спільної діяльності, інтересам учасників проекту. Кінцевим продуктом творчого проекту можуть бути: журнал, альманах, виставка малюнків, свято, вистава, сценка тощо.
- Практичні (*практико-орієнтовані*) проекти відрізняє чітко визначений із самого початку результат діяльності його учасників, що враховує їхні соціальні інтереси. Такий проект потребує ретельно продуманої структури, сценарію діяльності його учасників з визначенням функцій кожного з них, чітких висновків, участі в оформленні результатів кінцевого продукту.

- Рольові, ігрові проекти передбачають виконання ігрових ролей у моделях / ситуаціях, що об'єднуються загальною ідеєю. Це можуть бути ролі історичних постатей, казкових героїв, персонажів літературних творів, соціальні або професійні ролі; можуть бути використані сюжети літературних творів, казок.

У практиці роботи, ураховуючи специфіку навчання дітей початкових класів, слід інтегрувати проекти за домінуючою діяльністю (*дослідницько-інформаційний, інформаційно-прикладний, інформаційно-ігровий тощо*).

За кількістю навчальних предметів, охоплених проектом, визначають:

- монопредметні (*внутрішньопредметні*);
- міжпредметні (*де інтегруються декілька навчальних предметів*);
- надпредметні (*ті, що містять зміст дисципліни, що не входить до програми початкової школи*) проекти.

За кількістю учасників проекти поділяються на:

- індивідуальні;
- парні;
- групові;
- колективні.

За тривалістю виконання проекти поділяються на:

- короткострокові (*мініпроекти, розраховані на термін від одного до декількох уроків протягом тижня*);
- середньострокові (*проекти, розраховані від двох тижнів до двох-трьох місяців*);
- довгострокові (*проекти, що розраховані на термін один-два семестри і більше*).

За характером контактів визначають:

- внутрішні (*проекти, що проводяться в межах одного класу*);
- однопаралельні та міжпаралельні (*проекти, що проводяться в межах паралелі класів*);
- міжшкільні (*проекти, що проводяться із залученням учнів різних шкіл району, міста*);
- обласні;
- регіональні;
- усеукраїнські;
- міжнародні проекти.

У початкових класах учні, зазвичай, беруть участь у внутрішніх, однопаралельних та міжпаралельних проектах.

За характером партнерських взаємодій розрізняють:

- кооперативні;
- змагальні;
- конкурсні проекти.

Психологи радять у початковій школі залишити пріоритетними лише кооперативні проекти.

Метод проектів є інноваційною педагогічною методикою. Він дає змогу найповніше врахувати індивідуальні особливості кожного учня, тобто реалізувати особистісно орієнтований підхід у навчанні, заснований на особистісних характеристиках, що передують досвіду, рівню інтелектуального, морального та фізичного розвитку дитини. Метод проектів дає змогу розв'язати проблему мотивації, створити позитивну атмосферу навчання, навчити дітей застосовувати свої знання на практиці для розв'язання життєвих й особистісних проблем.

УКРАЇНСЬКА МОВА

Дата _____

Клас _____

ПРОЕКТ «НАШІ ДРУЗІ — СЛОВНИКИ»

Характеристика проекту:

- за діяльністю:** дослідницько-інформаційний, творчий;
- за кількістю навчальних предметів:** міжпредметний;
- за кількістю учасників проекту:** груповий;
- за характером контактів:** внутрішній;
- за тривалістю виконання:** короткостроковий;
- за характером партнерських взаємодій:** кооперативний.

Мета та завдання:

- формувати навички роботи з енциклопедичною та довідковою літературою;
- залучати учнів до набуття нових знань на основі реальної життєвої практики;
- поглиблювати знання школярів щодо різновидів словників;
- формувати в учнів уміння і навички користуватися словниками;
- формувати потребу в пізнанні нового, цікавого;
- з'ясувати значення словників у житті людини;
- учити здійснювати проектну діяльність на основі дослідження;
- формувати здібності розв'язувати проблеми пошукового характеру;
- тренувати навички роботи в групі; вчити шукати відповіді на цікаві запитання; розвивати вміння обмінюватись думками;
- формувати мотивації успіху та досягнень, творчої самореалізації;
- прищеплювати бажання поповнювати словниковий запас, читаючи словники, розуміння необхідності вивчення теми для загального рівня розвитку;
- виховувати товариськість, організованість, доброзичливе ставлення до оточення.

Хід презентації проекту

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. СПРЯМУВАННЯ ДО МЕТИ

— Відгадайте загадки.

- Язика не має, а науки навчає.
- Хто мовчки учить? (*Книга*)
— Згадаймо висловлювання видатних людей про книгу.
- Розумна, натхненна книжка нерідко вирішує долю людей.
- Людина, для якої книжка вже в дитинстві стала такою необхідною, як скрипка для музиканта, як пензель для художника, ніколи не відчує себе обділеною, збіднілою, спустошеною.

В. О. Сухомлинський — видатний український педагог, письменник

- Книга для дитини — основа розумового розвитку. Справжня любов до книжки — це любов до дослідження світу, знань про світ.

В. Шкловський — письменник, літературознавець, кінодраматург, кінознавець

- Книги ввійшли в моє життя, як велике чудо. Вони розчинили мені двері в невідомий безкрайній світ знань. Кожний день для мене став сходинкою в якийсь дивний світ, що дав мені змогу побачити могутність людини.

О. Д. Стасова — політична діячка

— Як ви розумієте ці висловлювання?

— От бачите, як високо цінували книгу видатні люди! Книги — наші друзі.

Вони примушують нас працювати, безупинно вдосконалюватися, щоб ми могли стати справжніми людьми.

Читаючи книгу, газету, журнал, слухаючи радіо чи дивлячись телевізор, спілкуючись з друзями чи дорослими, ви, напевно, зустрічали цілі вирази або окремі слова, значення яких вам не зрозумілі. І, звісно, у вас виникала потреба з'ясувати їхнє значення.

— До яких книг звертатися в таких випадках? Де знайти відповідь? *(До словників)*

— Якщо у диктанті ви припустилися помилок і вам слід з'ясувати написання орфограм, тоді до якої книжки потрібно звернутися? *(До словника)*

— Так, нам у таких випадках допомагає словник.

Значна частина культури будь-якого народу реалізується саме через його мову, а мова закріплена передусім у словнику.

М. Рильський відзначав, що неможливо уявити собі культурну людину, яка не мала б потреби у словнику, ніколи б не заглядала до нього, ніколи ним не користувалась.

Сьогодні на уроці ми дізнаємося, що таке словник, якими можуть бути словники, будемо вчитися користуватися розумними книжками-словниками та складемо пам'ятку «Як користуватися словником».

III. ВИЗНАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОЕКТУ

— Що таке словник?

— Які словники існують?

— Якими словниками вам доводилося користуватися?

— Як укладено словники?

— Що таке словникова стаття?

— Яку практичну користь вони дають?

— Що можна дізнатися про слово із тлумачного словника?

— Яку інформацію можна дізнатися зі словника іншомовних слів?

— Чим відрізняється тлумачний словник від словника іншомовних слів?

IV. ВИЗНАЧЕННЯ ШЛЯХІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ

1. Читання додаткової та енциклопедичної літератури про словники
2. Проведення самостійних досліджень різних типів словників
3. Організація виставки словників різних типів
4. Навчання розпізнавання словників, запам'ятовування їхніх назв
5. Складання таблиці «Види словників»
6. Складання пам'ятки «Як користуватися словником»
7. Вправління у складанні словникової статті
8. Презентація роботи

V. ФОРМУВАННЯ ГРУП ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Учні класу об'єднуються у групи:

I група — «Дослідники»;

II група — «Бібліотекарі»;

III група — «Практики»;

IV група — «Читайлики».

VI. ОБГОВОРЕННЯ ТА ПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОЕКТУ ГРУПАМИ

I група «Дослідники»

1. Технологія «Мікрофон» (повідомлення учнів)

Словники — це книги-помічники, до яких ми звертаємося у скрутну хвилину. Навіть найрозумніша людина не може довго пам'ятати видатні події минулого та сучасного, численні дати, цифри, факти.

Доповнюють пам'ять людини книги, які все знають: словники, довідники, енциклопедії та ін. Ці книги — наші друзі, вони дають відповідь на будь-яке запитання.

Серед них найпростішими є словники.

Словник — книга, в якій за абеткою або в тематичному порядку подаються слова певної мови з поясненням їх значення, з перекладом іншою мовою тощо.

Словники почали укладати з практичних потреб, з необхідності пояснити застарілі незрозумілі слова чи слова з іншої мови. Так, греки вже у V столітті до нашої ери укладали *гларії* — тлумачні словники, у яких пояснювали слова, вживані в старовинних пам'ятках.

У перекладі з латини слово «словник» означає «колекція слів».

У східних слов'ян перші словники відомі з XII століття. З початку всі відомості розміщувалися без будь-якої послідовності, а вже з XVI століття слова почали розташовувати за абеткою, а такі збірки почали називати «азбуковниками».

В Україні перший рукописний словничок з'явився у кінці XVI століття.

На початку XVII століття були видані перші друковані словники.

З кінця XVIII століття в Україні склалися переважно двомовні українсько-російські або російсько-українські словники.

Словники — наші друзі, що допомагають нам правильно писати слова, визначати їх значення, пояснюють походження слів. Словники розширюють наш кругозір, дають нові відомості з різних галузей науки, техніки, мистецтва і літератури, розвивають культуру, мовлення.

Створення словника — це праця, для якої потрібен таланти, натхнення, а також глибокі спеціальні знання. Кожен успішно виконаний у науковому відношенні словник становить собою не лише відображення окремого етапу або періоду в розвитку мови, але й своєрідне відображення соціально-економічного, культурно-освітнього й науково-технічного рівня суспільства взагалі. Словники виходять за межі власне мовознавчого або іншого вузькофахового призначення. Їх заслужено називають супутниками цивілізації.

Потрібно запам'ятати, що основна структура всіх словників спільна.

Словники є різні: енциклопедичні, тлумачні, орфографічні, фразеологічні, іншомовних слів, спеціальних термінів (*юридичні, медичні*) та ін.

Незважаючи на те, що сьогодні інформаційні технології в чомусь полегшили процес навчання й здобування нових знань, не завжди Інтернет може надати потрібну інформацію і замінити паперові підручники, словники, посібники тощо.

Багато хто сьогодні користуються онлайн-словниками, що надають можливість швидко й ефективно перекладати тексти будь-якого обсягу, просто копіюючи їх у відповідне вікно з документа, шукати потрібні слова, їх значення і т. ін.

Але не завжди використання інтернет-словників актуальне. Вони, як правило, надають простий переклад, їм складно перекласти технічні терміни, спеціальну лексику.

Для студентів вітчизняних вишів використання онлайн-словника не актуально ще й тому, що під час лекцій доступу до Інтернету немає. Тому з необхідністю придбання звичайного словника іноземних слів стикаються багато людей.

Обираючи словник, у першу чергу, необхідно звертати увагу на авторів, які його підготували та склали. Бажано, щоб це були різні наукові співтовариства, які працюють при університетах, інститутах, розташованих у країні, для якої мова словника є рідною.

Так, найбільш якісні й точні словники англо-російського чи англо-українського напрямку перекладу створюють професори Оксфордського

університету, Гарварда. Саме там постійно працюють над тим, щоб оновлювати лексику в словниках та доповнювати їх відповідно до того, як змінюється мова.

Бажано звертати увагу на кількість слів, обсяг словника, його специфіку. Кількість слів залежить від призначення словника і хто його використовуватиме. Так, школяреві або студентові, які вивчають звичайний курс англійської мови і перекладають тексти побутової тематики з різних сайтів, блогів, стане в пригоді невеликий словник, що містить мінімальну кількість необхідних слів. Це надасть можливість використовувати словник на уроках і лекціях, але не надриватися від його ваги, оскільки найменші словники видають навіть у зменшених форматах.

Що стосується специфіки словника, то тут найголовніше — мета, з якою його купують. Для подорожей найкраще обирати розмовники, що вміщують не тільки слова, але й цілі фрази іноземною мовою з українською чи російською транскрипцією, що особливо важливо для тих, хто взагалі не знає мови. Нехай «ламанною» англійською або французькою і з неправильною вимовою, але людина таки зможе запитати у кого-небудь з представників місцевого населення, як пройти до магазину або потрапити у готель.

Спеціалізовані словники з лексикою різних тематик найкраще купувати у відповідних магазинах — навряд чи в звичайному книжковому магазині можна знайти якісний словник з технічною термінологією або словник для роботи з різними науковими джерелами.

Щоб знайти якісні рідкісні словники, найкраще відвідати видавництва, бібліотеки університетів, попросити поради у викладачів, які зможуть підказати видання, що відповідає вимогам того, хто буде його використовувати.

Цікаво знати, що...

Перший український словник, «Лексис з тлумаченням слов'янських слів на просту мову», складений після 1581 р. невідомим автором, лишився в рукописі. Він містив 896 слів. Автор підшив його до «Острозької Біблії», яка вийшла друком 1581 р., і в такому вигляді словник дійшов до нашого часу.

Перший друкований словник української мови з'явився у Вільні 1596 р. Лаврентій Зизантій видав буквар «Наука до читання й розуміння слов'янського письма» і додав до книжки «Лексис», тобто словник, який містив 1061 слово. Церковнослов'янські слова тут пояснюються простою українською мовою, яка майже тотожна тепершній.

Перший друкований український тлумачний словник «Лексиконь славенороскій и ймень тълкованіе» випустив 1627 р. у Києві Памво Беринда. Поряд із церковнослов'янською лексикою він містив й українську народнорозмовну лексику, переклад і тлумачення близько 7000 слів.

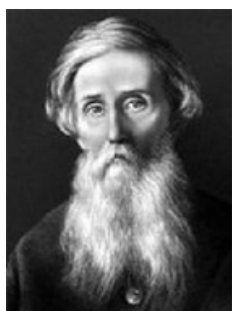
Перший ґрунтовний словник української мови «Словар української мови» в чотирьох томах вийшов у Києві в 1907–1909 рр. Співукладачем, упорядником та редактором цього видання, що вважається вершиною українського дожовтневого словникарства, є Б. Д. Грінченко. В українській лексикографії це видання залишалося найповнішим і найавторитетнішим зібранням української лексики протягом півстоліття.

Етнографічні зацікавлення привели Бориса Грінченка до праці над збиранням матеріалів до словника. Ці матеріали ввійшли у зредагований ним чотиритомний «Словар української мови», що містить 68 тисяч слів, укладений поза тим з матеріалу, збирання якого почав Пантелеймон Куліш 1861 р, а продовжувала київська Громада, потім — редакція «Киевской Старини». Матеріал словника охоплює етнографічні записи й літературні твори 1798–1870 рр. Таким чином, словник Грінченка є й досі найповнішим словником такого типу

для української мови та одним із найкращих у слов'янській лексикології. Як вступ до словника Грінченко написав цінний огляд української лексикографії.

Видатний учений, лікар, письменник Володимир Даль зібрав двісті тисяч слів і для кожного слова знайшов тлумачення. За це він заслуговує на вічну пам'ять і пошану.

В. Даль

У 1977–1978 рр. уперше в історії нашого народу був виданий «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», створений львівськими науковцями на основі численних пам'яток письменства.

Найповнішим словником рідної мови є «Словник української мови» в одинадцяти томах, створений в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН України і виданий у 1970–1980 рр. Це перший в історії української лексикографії словник тлумачного типу, створений на базі величезного матеріалу, дібраного з різноманітних літературних, фольклорно-етнографічних та інших джерел з кінця XVIII ст. до наших днів.

Найбільшим дослідженням мови окремого автора вважають двотомний «Словник мови Шевченка» (Київ, 1964) та двотомний «Словарь языка русских произведений Шевченко» (Київ, 1985–1986). Обидва словники, присвячені лексикографічному вивченню багатожанрової творчості поета і прозаїка Т. Г. Шевченка, допомагають дослідникам глибше, повніше зрозуміти та вивчити мовну творчість і стиль великого майстра художнього слова. «Словник» містить 10 116 лексичних одиниць, «Словарь» — 20 548.

Словники мови письменників містять слова і звороти, що використав певний письменник у своїй творчій спадщині. Це словник тлумачного типу, бо в ньому розкрито всі значення слів, з якими вони функціонують у мові письменника. Також подано частоту використання словоформ і типові ілюстрації з творів.

Цікаво знати, що...

Останнім часом дедалі більшого використання набувають електронні словники, що дають змогу зберігати в пам'яті значний обсяг матеріалу, швидко знаходити потрібну інформацію і подавати її на екрані у зручному для користувача вигляді.

Існує навіть «Танцювальний словник». Танцювальний словник від Рима є проектом, в якому хореограф Супер Дейв та інші фрістайл-танцюристи виконують енергійні рухи для візуалізації простих слів. Офіційний сайт проекту пропонує будь-якому охочому перекласти слова мовою танцювальних рухів, а шанувальники фрістайлу оцінять ідею Рима і старання лос-анджелесського хореографа.

2. Інсценізація «Інтерв'ю»

Кореспондент. У мене постало питання, що я адресую історика. Які найдавніші словники відомі сьогодні?

Історик. Сьогодні відомі такі найдавніші словники: «Лексик» Лаврентія Зизанія, виданий 1596 р., що містив 1061 словникову статтю; «Лексикон» Памви Беренди, виданий у Києві 1627 р., містив близько 7 тис. словникових статей; «Словар української мови» Б. Д. Грінченка у 4-х томах, виданий у 1907–1909 рр., містив понад 68 000 слів.

Кореспондент. Який сучасний словник вважають найбільшим?

Історик. Найбільшим сьогодні є словник української мови в 11 томах, що містить близько 135 000 слів.

II група «Бібліотекарі»

1. Гра «Шифрувальник»

ДО + ЛЕК + ГРА — ДО + СИ — ГРА + КА = ... (ЛЕКСИКА).

— Що таке *лексика*? (Усі слова, що вживаються в мові, становлять її *словниковий склад*, або *лексику*.)

Будь-кому доводиться часто звертатися до словників, щоб збагатити свій словниковий (*лексичний*) запас, осмислити варіанти вживання слів, навести певну довідку.

Розділ науки про мову, що вивчає закони укладання словників, — *лексикографія*.

Укладачами словників є *лексикографи*.

2. Гра «Хвости»

- Лексика — ...
- Лексикографія — ...
- Лексикографи — ...

3. Технологія «Мікрофон»

Існують спеціальні словники понятійно-довідкового характеру — *енциклопедичні* та словники власне мовні — *лінгвістичні* (*філологічні*). В енциклопедичних словниках пояснюють зміст, характер, сутність предметів та явищ. Лінгвістичні словники бувають одномовними та перекладними. Одномовні поділяються на:

- тлумачні;
- міжслівних зв'язків (*синонімічні, антонімічні й т. ін.*);
- діалектні;
- фразеологічні;
- орфографічні;
- словотворчі;
- словники труднощів тощо.

Різновидами тлумачних словників є словники іншомовних слів, одномовні термінологічні словники, словники мови письменників.

Ідея українських лексикографів скласти повний словник української мови свого часу була втілена у словнику за редакцією Бориса Грінченка. У чотирьох томах словника подано 70 000 слів. Грінченко був одним зі збирачів матеріалу для словника та його упорядником. У словнику до кожного значення

українського слова подаються російські відповідники. Словник уміщує крилаті вислови, часто з поясненням їхнього походження.

4. Гра «З'єднай поняття»

Лінгвістичні   відомості про історичних осіб, діячів культури, явища життя.

Енциклопедичні   двомовні та одномовні — тлумачні, орфографічні, словотворчі, іншомовних слів, синонімів, антонімів та ін.

5. Робота з виставкою словників

— Перед вами — виставка книг! Це книги — всезнайки, скупі й щирі одночасно, в них немає нічого зайвого і є багато потрібного.

Гра «Інтерв'ю»

— Які словники вам відомі?

— Якими словниками користуєтеся частіше?

— Чи маєте ви у своїй бібліотеці словники і які саме?

— Погляньте на виставку словників. Вона допоможе вам глибше ознайомитися з їхніми різновидами та узагальнити ваші вміння користуватися цими словниками.

Перегляньте уважно будь-який словник української мови й коротко опишіть, як у ньому побудовані статті.

— На які дві великі групи поділяються словники?

— Про який словник ідеться у загадці?

- У мене ряд лексичних значень,
Котрі я пояснюю, тлумачу.
Ти сторінку мою перегорнеш —
І потрібне значення знайдеш. (*Про тлумачний словник*)

— У тлумачному словнику засобами рідної мови розкривається (*витлумачується*) значення слова.

— Яке основне призначення тлумачного словника?

- Якщо слова правопис забув ти,
Раджу мої сторінки розгорнути. (*Орфографічний словник*)

— Допомогати у правописі звук відомий усім орфографічний словник. Основним завданням таких словників є нормативне написання слів, що є невід'ємною ознакою культури писемного мовлення й розвитку сучасної української літературної мови. Цей тип словників охоплює широке коло користувачів: школярів, студентів, викладачів, редакторів, адміністративних працівників, учених, письменників і всіх тих, хто цікавиться сучасною українською мовою.

- Допомогати у перекладах звук
Такий беручий двомовний словник.
Не обійтись тобі без нього,
Коли вивчаєш іншої країни мову. (*Перекладний словник*)
- Уся моя основа — синонімічний ряд.
Слова, що по-різному пишуться, по-різному і звучать.
Але лексичне значення у них одне і те саме ж.
В мені слова-синоніми потрібні ти знайдеш. (*Словник синонімів*)

— У словнику синонімів подані ряди синонімів, що групуються навколо стрижневих слів, розташованих за абеткою. Словник, що збагачує наше мовлення, дає можливість виразити різний відтінок думки і запобігти повторенню одного й того самого слова. Знайте: уміле добирання синонімів надає мовленню яскравості й виразності.

- А я — скарбниця слів цікавих:
Однаково і пишуться, однаково звучать,
Та різне значення лексичне
Тобі подать вони хотять. (*Словник омонімів*)

— До словників омонімів включено слова, що збіглися за звучанням, але мають різне значення.

- Мої слова — не друзі, не друзі й не брати.
Слова ці протилежні — тому і вороги.
За їх лексичним значенням зовуться всі вони
І коротко, і ясно — ... слова-антоніми. (*Словник антонімів*)

— У словниках антонімів наводяться і тлумачаться слова з протилежними значеннями, характеризується їх сполучуваність, наводяться приклади їх уживання в суцільному тексті. Вживання антонімів робить мовлення виразнішим і багатішим.

- На моїх сторінках багато слів,
І я вчу правильно їх вимовляти.
Мене уважно ти читай
Та на наголос увагу звертай! (*Орфоепічний словник*)

— Орфоепічний словник є довідником правильної нормативної вимови і нормативного наголосу. Завдання словника — підвищення культури усного мовлення для сприяння правильності та швидкості взаємопорозуміння між людьми шляхом усунення діалектних рис у мовців та опанування норм української літературної мови.

- Я — словник-першооснова,
Маю з'ясувати походження слова.
Статті мої вдумливо читай,
Первісне значення слова вивчай. (*Етимологічний словник*)

— Етимологічний словник — лексикографічна збірка, у якій з'ясовується походження слова: розкривається первісне значення, реконструюється найдавніша форма слова, зазначається, чи слово запозичене, чи власне українське.

Термінологічний словник — словник, у якому подано систему термінів певної галузі науки, виробництва, мистецтва.

Існують також словники правильності мовлення. Такі словники містять найскладніші в уживанні слова.

У словниках іншомовних слів уміщено слова, запозичені із різних мов. До слова подається інформація: з якої мови воно походить або які компоненти використані для його творення, пояснюється значення цього слова.

У фразеологічних словниках зібрано усталені звороти, яким дається тлумачення. Фразеологізми — це сталі, стійкі сполучення слів, що можна замінити одним словом. Уживання фразеологічних зворотів збагачує мовлення, надає йому яскраві емоційної забарвленості, виразності. Чимало фразеологічних довідників присвячено прислів'ям та приказкам — справжнім перлинам народної мудрості.

Історичний словник — один з різновидів тлумачного словника, у якому подаються слова певної історичної епохи за даними писемних пам'яток, з'ясовується їх значення, наводяться ілюстрації.

Словники неологізмів — це словники тлумачного типу, в яких зібрано слова, що з'явилися в мові нещодавно.

Сумнівні випадки написання власних імен та форм по батькові можна перевірити за «Словником власних імен людей».

Ономастичні словники є цікавим джерелом інформації про власні імена і прізвиська, назви населених пунктів, гір, річок, озер тощо. Іноді вони мають науково-популярний характер.

Це не повний перелік наявних словників, ми не згадали про словники мови письменників, словники рим, частотні словники, словники труднощів і т. ін. Існує навіть «Словник модних слів», де фіксуються слова типу «бабки, шмотки, прикид, прикол, тусовка, на шару...» (тобто слова «молодіжного сленга»).

6. Складання таблиці «Види словників»

Види словників	
Тлумачний	Пояснює значення слів
Орфографічний	Пояснює написання, наголошення та творення різних форм слів
Орфоепічний	Подає зразок правильної вимови слів
Антонімів	Допомагає правильно дібрати слова, протилежні за значенням
Синонімів	Містить ряди слів, близьких за значенням
Фразеологічний	Пояснює значення фразеологічних зворотів, образних висловів
Іншомовних слів	Пояснює значення слів іншомовного походження
Енциклопедичний	Допомагає дізнатися про різні явища природи, про видатних діячів науки, спорту, про географічні відкриття, історичні події тощо

7. Тестування

- Книга, у якій за абеткою подано слова певної мови з тлумаченням або перекладом, — це:
  - довідник;
  - словник;
  - підручник.
- Який словник пояснює значення слів іншомовного походження?
  - Тлумачний;
  - омонімів;
  - двомовний.
- Як називали перші словники в Київській Русі?
  - Історії;
  - азбуковники;
  - збірки.
- У перекладі з латини слово «словник» означає:
  - «колекція слів»;
  - «гра слів»;
  - «набір слів».
- Що спільного в усіх видах словників?
  - Слова розташовані за абеткою;
  - слова розташовані за галузями знань;
  - слова розташовані за певними темами.
- Наведіть п'ять видів словників.

III група «Практики»

1. Повідомлення учнів

Словники заслужено називають *супутниками цивілізації*. Однак, для того щоб отримати від них допомогу, недостатньо знати лише тип словника, необхідно вміти ним користуватися.

Словник побудований з маленьких камінчиків — словникових статей. *Словникова стаття* — це повний запис слова чи значення слова відповідно до типу словника.

Словникова стаття — основна структурна одиниця словника; текст, що роз'ясняє заголовну одиницю в словнику та характерні для неї основні риси.

Структура словникової статті визначається завданнями словника. Але словникова стаття будь-якого словника починається із заголовного слова. Сукупність заголовних статей утворюють словник, чи ліву частину словника.

Права частина словника — та, у якій розглядається заголовна одиниця. Права частина тлумачного словника, як правило, містить такі складові (*зони*): граматична характеристика слова, тлумачення, тип значення (*пряме, переносне*); ілюстрації (*цитати, вислови*); словотворче гніздо; так звана «заромбова» частина (*фразеологізми*) та ін. Складові (*зони*) правої частини розробляються для кожного словника. Сукупність усіх словникових статей утворюють корпус словника. Крім корпусу, у будь-якому словнику є передмова, розділ «Як користуватися словником» (*який рідко кимось читається*); список умовних скорочень та ін.

2. Гра «Будь уважним!»

— Визначте, з якого словника наведено статтю.

1. Міська електрична залізниця, що проходить під землею в тунелях, а на поверхні — по мостах-естакадах або спеціально відведених ділянках вулиці.

3. Складання власної статті тлумачення слова *словник* за прикладом

1) *Опрацювання словникових статей.*

Словник, словотолковник, словотолк, словарик, словарчик; словаришка; словарища; річковик, лексикон; збірник слів, висловів якої-небудь мови, з тлумаченням чи з перекладом. Словники бувають загальними і приватними, повсякденними і науковими (*Даль В. І. Тлумачний словник живої великоросійської мови*).

Словник — зібрання слів (*переважно за абеткою*), стійких висловлювань з поясненнями, тлумаченнями чи з перекладом іншою мовою (*Ожегов С. І., Шведова Н. Ю. Тлумачний словник російської мови*).

Словник — зібрання слів якої-небудь мови за абеткою або по слововиводу розташованих (*Словник Академії Російської. — Спб., 1806–1822*).

Словник — книга, що містить перелік слів, зазвичай з поясненнями, тлумаченнями чи перекладом іншою мовою (*Словник сучасної української літературної мови*).

2) *Робота в малих групах.*

Словник — ...

(*Словник — зібрання слів чи словосполучень, розташованих за абеткою, у якому наводиться різна інформація (відповідно до типу словника).*)

— З якою метою укладають словники?

— Опанувати дар слова нам допомагають словники.

Це дійсно чудово — пізнавати нові слова! Проте у цьому морі слів можна «потонути». Ось чому нам потрібна надійна опора — пліт, щоб триматися на плаву. Такою основою у світі слів є довідкова література — ті книги, що тлумачать значення слів та нових понять, їх історію та правопис.

Словники — це дуже корисні й цікаві книги, книги-помічники, до яких вам потрібно звертатися, щоб досконало опанувати мову.

4. Складання пам'ятки «Як користуватися словником»

ПАМ'ЯТКА

1. Прочитай слово.

2. Визнач, на яку літеру воно починається.

3. Знайди у змісті, на якій сторінці знаходиться літера.

4. Пам'ятай! Слова у словнику розміщуються за абеткою не лише за першою, але й за другою, третьою, четвертою літерами.

— Чим цікава буква *И*? (*В українській мові немає слів, що починаються на цю букву.*)

5. Бліцопитування

- Який словник потрібно перш за все використовувати іноземцям? (*Перекладний*)
- Який словник допоможе дізнатися про значення слів? (*Тлумачний*)
- До якого словника слід звернутися, щоб правильно написати слово? (*Орфографічний*)
- Для того щоб правильно писати й говорити, щоб розширити свої знання, яка література має завжди бути у вас на столі? (*Словники, довідники*)
- Що потрібно добре знати, аби швидко знайти потрібне слово в словнику? (*Алфавіт*)

6. Гра «Хто швидше?»

— Виконайте завдання, дібравши потрібні слова.

- Синонім до слів *гарний, чудовий*. (*Прекрасний*)
- Антонім до слова *пасивний*. (*Активний*)
- Антонім до слова *м'який*. (*Твердий*)
- Синонім до слова *веселий*. (*Радісний*)
- Антонім до слова *колективний*. (*Індивідуальний*)
- Антонім до слова *різний*. (*Однаковий*)
- Антонім до слова *майбутній*. (*Теперішній*)
- Іншомовний відповідник до слова *іспит*. (*Екзамен*)
- Іншомовний відповідник до слова *найбільший*. (*Максимальний*)
- Іншомовний відповідник до *сукупності слів у мові*. (*Лексика*)
- Іншомовна назва зброї, схожої на шаблю, кинжал. (*Ятаган*)

7. Гра «Аукціон»

Ведучий називає фразеологізм, гравці пригадують схожі за значенням (*синонімічні*) фразеологізми, або звертаються за допомогою до словника. Виграє той, хто назве фразеологізм останнім.

Відповіді		
Байдики бити	І за холодну воду не братися; собак ганяти; тинятися з кутка в куток; горобцям дулі давати	Горобців лічити; похонденьки справляти; у стелю плювати; лежні справляти
Давати прочухана	Наганяти холоду; давати наганяй; читати нотацію; вправляти мозок	Давати жару; милити чуба; знімати стружку; брати в шори
Замилювати очі	Напускати туману; замазувати очі; замовляти зуби; обводити навколо пальця	Дим пускати в очі; відводити очі; водити за ніс; у дурні пошити
Їздити верхи	Сісти на голову; покласти на лопатки; поставити на коліна	Тримати під п'ятою; віршовки сукати; узяти гору
Тримати язик за зубами	І рота не розкрити; ані пари з вуст; подавитись язиком; як у рот води набрати; як занімів; як заціпило	Втрачати дар мови; ані мур-мур; прикусити язика; мовчанку справляти

IV група «Читайлики»

Смішинка

Хочете жити на втіху, частіше помирайте від сміху.

— Як ви розумієте цей фразеологізм?